

ROBERTAS JURGAITIS

ŠIAURES LIETUVOS PRAEITIS KNYGOSE

Vienas iš žymiausių Lietuvos kraštotyrininkų Juozas Šliavas prieš porą dešimtmečių yra rašęs, jog „gimtojo krašto praeitis kol kas dar ne knygoje, o čia pat apylinkėse, laukuose, žmonių buityje, netgi jų fantazijoje“. Tačiau pastaruoju metu vis daugiau išleidžiama knygų apie Šiaurės Lietuvos – Žiemgalos – praeitį. 1998 m. išėjo net trys monografijos, skirtos šiam kraštui: antrojo leidimo susilaukė knyga apie Pasvalį ir jo apylinkes „Užaugau Pasvaly“¹, Lietuvos valsčių serijoje išėjo „Žagarė“², o Žiemgalos draugijos Vilniaus skyrius išleido „Daugyvenės kraštą“³. Idėja „kiekvienai parapijai po knygą“⁴, manytume, įgyvendinama.

Vilniaus pasvaliečių bendrija, siekdama prisidėti prie Pasvalio miesto įkūrimo 500 metų jubiliejaus, parengė ir išleido knygą „Užaugau Pasvaly“. Knygos sudarytojai pasirinko gan savitą pateikimo būdą – aprašyti visas Pasvalio rajono parapijas. Kad jiems tai pavyko, akivaizdžiai rodo didžiulis pasisekimas tarp skaitytojų. Šis leidinys bematant buvo išpirktas, o 1998 m. susilaukė antrojo leidimo.

Pirmajame knygos viršelyje įdėta dailininko Jono Vaitekūno iliustracija, kurioje vaizduojamas Livonijos magistras Fiurstenbergas, 1557 m. Pasvalyje pasiduodantis LDK valdovo Žygimanto Augusto globai, priešlapiuose – M. K. Radvilos Našlaitėlio rūpesčiu parengto ir 1613 m. Amsterdame išspausdinto LDK žemėlapių fragmentai. Paskutiniame knygos viršelyje – privilegijos Pasvalio miestui ištrauka lotynų kalba. Pirmieji trys straipsniai apžvalginiai. Jonas Mikelinškas nusakė Pasvalio krašto būdingiausias bruožus, kurie jį išskiria iš kitų Lietuvos regionų: „(...) derlingas ir klastingas molžemis, iš tėvų ir protėvių paveldėta pasvalietiška šnektė, tolimesnė arba artimesnė praeitis, tikėjimas, krikščioniškos vertybės; papročiai ir įpročiai, patarlės ir priežodžiai, dainuojamos dainos, giedamos giesmės... Ypač tas pagarsėjęs pasvalietiškas darbštumas, nuoširdumas, na ir pasvalietiškas vaišingumas, neįsivaizduojamas be alaus“. A. Miškinis, remdamasis archyvų medžiaga ir spaudoje skelbtais šaltiniais, išsamiai nušvietė Pasvalio istorinės urbanistinės raidos bruožus iki 1940 m. Straipsnį papildė rekonstrukcinės schemas, XVIII – XX a. planai. B. Stundžienė aptarė Pasvalio apylinkių tautosakos lobius. Daugiausia dėmesio knygoje skiriama Pasvalio, Saločių, Kyburių, Vaškų, Skrebotiščio, Grūžių, Joniškėlio, Pušaloto, Pumpėnų, Kriklinių, Daujėnų, Krinčino, Gulbinėnų parapijų praeičiai. Įdėti visų šių parapijų žemėlapiai. Kituose straipsniuose apžvelgiama švietimo istorija, kultūrinis gyvenimas, net pokario partizanų kovos, kolektyvizacija ir kt. Nemaža dėmesio skiriama žymiesiems šio krašto žmonėms. Monografijos pabaigoje – trumpos straipsnių autorių, knygos sudarytojų biogramos. Pasitaiko ir vienas kitas netikslumas: Lenkijos ir Lietuvos valstybės trečiasis padalijimas įvyko ne 1794 m. (p. 363), o 1795 m.; naujaisi archeologijos duomenys vargu ar patvirtintų teiginį, jog Lėvuo skyręs žiemgalių ir sėlių žemes (p. 63). Kai kurie straipsniai, nors parašyti ne istorikų profesionalų, stebina kruopščiai surinkta bei profesionaliai apdorota archyvine medžiaga, panaudota sunkiai prieinamuose leidiniuose išsimėčiusia vertinga informacija. Nors leidinyje neapžvelgiama archeologinė, etnografinė medžiaga, tačiau sudarytojai pasirinkdami platesnį geografinį arealą (visą Pasvalio r.) bei glaudesnę teminę knygos struktūrą pasielgė apdairiai. Apžvalginio pobūdžio leidinys visiškai pasiteisino. Tai pirmasis žingsnis į išsamesnius Pasvalio krašto praeities tyrimus.

Lietuvos tūkstantmečio bei Žagarės 800 metų jubiliejui paminėti Joniškio rajono savivaldybės užsakyta išleista monografija „Žagarė“ – pirmasis tęstinės knygų serijos apie Lietuvos valsčius leidinys. Jis gražiai apipavidalintas, geros poligrafinės kokybės. Pirmajame viršelyje puikuojasi J. Galkaus sukurtas Žagarės herbas. Ši knyga parengta remiantis 1975 m. rugpjūtį Žagarės apylinkėse dirbusios Vilniaus universiteto kraštotyrininkų kompleksinės ekspedicijos (vadovas V. Mačiekus) tyrinėjimų rezultatais bei vietinių entuziastų surinkta medžiaga. Monografiją tradiciškai sudaro keletas skyrių: Gamta, Praeitis, Tradicinė kultūra, Kalba, Tautosaka. Akivaizdu, jog knygos sudarytojai stengėsi aprėpti visas svarbiausias temas nuo geografinių ypatumų (autorius Č. Kudaba), Žagarę išgarsinusių žagarvyšnių (R. Vaitkienė) iki Sąjūdžio metų (V. Normantienė). Nemaža vietos skiriama prieš tūkstantmetį šiose apylinkėse gyvenusiems žiemgaliams (A. Šenavičius), Senosios bei Naujosios Žagarės bažnyčių ir švietimo istorijai. Išskirtini brandūs, archyvų duomenimis paremti A. Baliulio ir S. Buchavecko straipsniai apie Senąją Žagarę XV – XIX a., švietimą nacių okupacijos metais. Neapeitos ir tokios temos kaip sveikatos apsauga, sporto istorija. Neužmirštos tautinės mažumos – Žagarės žydai ir vokiečiai. Tradicinės kultūros skyriuje aptariama liaudies medicina (N. Balvočiūtė), pedagogika (Ž. Driskiuvienė), meteorologija (V. Piekaitė – Dagienė), atlidai (A. Žalys), alaus darymas (V. Vaitkus) ir kt. Kalbos skyriuje J. Pabrėža aptarė Žagarės šnektos ypatybes, J. Lipskienė – frazeologizmus. Knygoje rasime ir garsaus kraštotyrininko J. Šliavo straipsnių

apie žiemgalių kalbos ypatybes, Žagarės karčemų interjerą. Tautosakos skyriuje publikuojami P. Krikščiuono ir A. Žičkienės parengti dainuojamosios, instrumentinės muzikos, pasakojamosios bei smulkiosios tautosakos tekstai. Taip pat sudaryti Žagarės valsčiaus tremtinių (p. 507 – 516) bei Žagarės apylinkių lankytinų vietų sąrašai, įdėtas šių apylinkių žemėlapis (p. 902). Knyga gausiai iliustruota iš asmeninių kolekcijų bei archyvinių fondų surinkta vaizdine medžiaga. Tad šioje monografijoje skaitytojai tikrai suras kur kas daugiau informacijos nei enciklopediniuose leidiniuose.

Ši knyga stebina savo apimtimi bei pateikiamų faktų gausa, bet joje neišvengta įvairių netikslumų. Tai gana greitai buvo pastebėta⁵. Dažnai autoriai savo teiginių neparemia tiksliais šaltiniais („iš tremtinių pasakojimų“, „iš žagariečių pasakojimų“, „iš tremtinių laiškų“ ir pan.) arba nurodo juos klaidingai, pvz.: Lietuvos centrinis valstybinis istorijos archyvas (p. 303, 393 ir kt.). Deja, tokio archyvo Lietuvoje nėra, tik Lietuvos centrinis valstybinis archyvas (LCVA) bei Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA), tad neaišku, kuris jų turimas galvoje. Norėtusi, jog tiksliau būtų nurodoma rankraščio ar mašinraščio saugojimo vieta. Kai kur ji visiškai nenurodoma (p. 179, 225, 226, 253, 303, 416). Knygoje gana daug lentelių, tačiau kai kurios nežinia iš kur paimtos, kokiais šaltiniais remiantis sudarytos (p. 538–545, 550–567 ir kt.). Monografijoje taip pat pristatomi žymūs šio krašto žmonės (p. 467–495). Turbūt ne iš blogos valios liko užmirštas Žagarėje gimęs garsus istorikas Konstantinas Avižonis (1909–1969), kuriam šiemet būtų sukakę 90 metų. Pasitaiko ir klaidingai pateikiamų istorijos faktų. Pavyzdžiui, teigiama, kad „1569 m. į Lietuvą atvykę jėzuitai steigė pirmąsias mokyklas“ (p. 376). Tuo tarpu pirmoji mokykla Lietuvoje įkurta dar 1397 m. Kalbant apie XVII a. vartojama XIX a. administracinio - teritorinio suskirstymo terminija (p. 376). Šiaulių ekonomija apibūdinama kaip didžiausia Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės valda (p. 17), nors tokia valda iki XVIII a. antrosios pusės buvo Mogiliovo ekonomija. Kai kur pateikiami „filosofiniai“ praeities apmąstymai. S. Šimaitis straipsnyje „Senosios ir Naujosios Žagarės istorijos simboliai. Šaltiniai ir jų tyrimai“ siūlo akto sąvoką suvokti plačiau ir bandydamas ją paaiškinti lengvabūdiškai pereina nuo istorijos prie filosofijos kategorijų (p. 199), jas sutapatina. Kodėl gi tada neaptarus akto sąvokos teisine, menine, ... prasme? Tačiau istorikui aktas – tik istorinis dokumentas. Bandyamas aprėpti viską, deja, atvedė prie kito kraštutinių – neišvengta pasikartojimų (pvz., apie pirmąją Žagarės bažnyčią rašoma keliose vietose (p. 144, 149, 186 ir kt.) ir pan. Kai kada tokie pasikartojimai prieštarauja vienas kitam, pavyzdžiui, teigiama, kad Šiaulių ekonomija sudaryta 1616 m. (p. 68), nors kitur aiškinama, jog egzistavo jau Liublino unijos ir Žygimanto Augusto mirties metais (p. 227). Deja, ir vienu, ir kitu atveju prasilenkiama su realybe. Savaiame suprantama, jog tokie netikslumai pirmiausia rodo redaktorių darbo trūkumus.

Dar viena Lietuvos Žiemgalos kraštui skirta monografija – „Daugyvenės kraštas“. Pirmajame jos viršelyje įdėta J. Švėgždos paveikslas „Daugyvenė“ iliustracija, ketvirtajame - Šeduvos, Rozalimo, Klovainių herbai, priešlapiuose – V. Šerno sudarytas Daugyvenės krašto bei A. Macijausko dar XIX a. parengto „Žemėlapis Lietuviškai Latviško krašto“ žemėlapių fragmentai. Nors monografijoje daugiausia dėmesio skiriama Pakruojo rajono Klovainių bei Rozalimo seniūnijoms (trečioji ir ketvirtoji knygos dalys), tačiau aprašoma ir Daugyvenės upės baseino vietovių praeitis. Ši Lietuvos valstybės atkūrimo 80-mečio jubiliejui skirta knyga jau susilaukė didžiulio susidomėjimo ir teigiamo įvertinimo. Tai nulėmė ne tik populiariai pateiktas tekstas, bet ir knygoje aprašomi netolimos praeities vaizdai. Mat didesnioji monografijos dalis skirta XX a. – tragiškiems pokario įvykiams, konkrečių kaimų istorijoms (aprašyti 52 kaimai ir 5 vienkiemiai) ir kt. Tikriausiai daugelis šio krašto gyventojų ras savo tėvų bei giminaičių pavardes. Šią monografiją rengė net 112 bendradarbių. V. Šernui pavyko suburti ne tik kraštotyrininkus, mokytojus, bet ir kunigus, gydytojus, buhalterius, buvusius kolūkių pirmininkus, kitų profesijų žmones. Knygoje panaudota ir 1992 – 1996 m. kraštotyros ekspedicijų (vadovė M. Vaitiekūnienė) surinkta medžiaga⁶.

Turbūt išsamiausiai, remiantis archyvų duomenimis, partizanų prisiminimais, parengta antroji knygos dalis „Sovietinis genocidas ir rezistencija Daugyvenės krašte“. Čia daug dėmesio skiriama Žaliosios rinktinės istorijai. Taip pat rašoma apie Rozalimo užpuolimą (1945 m. liepos 8 d.), Litkūnų (1946 m. vasario 12 – 13 d.), Liaudiškių (1946 m. vasara) kautynes. Pateikiamos Žaliosios rinktinės partizanų biogramos, išsamūs tremtinių, rezistencijos dalyvių, netgi „liaudies gynėjų“ (stribų) sąrašai.

Vertingi ir kiti straipsniai: archeologo G. Zabelos apie Daugyvenės pakrančių archeologijos paminklus, kalbininkės M. Razmukaitės apie krašto vietovardžius, L. Klimkos apie istorinius akmenis Daugyvenės slėnyje ir Kopyčkalnio mįslę. G. Juodytė ir V. Šernas sudarė Rozalimo ir Klovainių seniūnijų iškilų žmonių biografijų sąvadą. Kiek mažiau vietos negu kitose monografijose čia skiriama etnografijai. Fragmentiškai aprašomi laidojimo papročiai, alaus darymas, duonos kepimas (p. 150–156). Įdėtos šešios K. Kalibato užrašytos ir D. Daunoraitės iššifruotos dainos. Knygos galia pateiktos dažniau vartojamos santrumpos. Knyga suskirstyta į penkias dalis ir smulkesnius skyrius. Joje gausu iliustracijų, schemų (kaimų planelių), lentelių. Tai pagyvina tekstą, daro suprantamesnį. Tačiau taip pat neišvengta klaidų ir netikslumų.

Jau pratarmėje akcentuojama, jog Daugyvenės krašte susiduria dvi kultūros – Gabogalos (Raginėnų) ir Žiemgalos. Taip pavadinta ir pirmoji knygos dalis „Gabogalos ir Žiemgalos kultūrų sandūroje“.

Gabogalos (Raginėnų) kultūra aptariama net keliose vietose (p. 3–4, 341–342). Apie šią kultūrą, jos unikalumą pirmasis prabilo rusų archeologas A. Spicynas, jam pritarė P. Tarasenko, vėliau tokia nuomonė pateko į enciklopedinius leidinius. Tačiau pokario metais archeologas P. Kulikauskas įrodė, kad atskiros Raginėnų kultūros nėra⁷. Tai pabrėžė ir vienas iš knygos autorių G. Zabiela (p. 14), tačiau monografijos sudarytojai į jo nuomonę neatsižvelgė. Beje, A. Spicynas raginėnų kultūrą taip pat priskyrė žiemgaliams⁸. Kad kalbėti apie dviejų kultūrų sandūrą ne tik archeologiniu aspektu, bet ir aptariant XX a. įvykius (p. 3 – 4) netikslinga.

Nepagrįsta ir prielaida, jog „(...) vietovės su *-gala* (Birjagala, Gabogala, Gimbogala, Baisogala ir pan.) buvę žiemgalių apgyventos, nes žodžio pabaiga *-gala* būdinga pačiam šios genčių sąjungos pavadinimui – *Žiemgala*” (p. 58). Tuo tarpu kalbininkai mano, jog antrasis žodžio dėmuo *-gala* galėjo reikšti *pakrašti, ribą*⁹. Be to, ne tik Žiemgala, bet ir etnonimas Latgala turi tą patį žodžio dėmenį, o panašūs vietovardžiai paplitę ne vien Šiaurės Lietuvoje (pavyzdžiui, Ariogala, Betygala, Vandžiogala ir kt.) Taip pat drįstume suabejoti, ar tikslingas enciklopedijų atpasakojimas (p. 7, 8, 55, 58, 59, 78, 81, 86, 89, 92, 115, 133, 342, 442, 445 ir kt.). Šiandien ne tik B. Kviklio „Mūsų Lietuva” (šis leidinys išleistas ir Lietuvoje), bet ir kitus enciklopedinius leidinius galima rasti kiekvienoje mokyklos, miestelio bibliotekoje.

Nepatikliai tenka žiūrėti ir į kai kuriuos perspausdintus periodinių leidinių straipsnius. Pavyzdžiui, iš „Lietuvos Aido” (1994 06 23) perspausdintame M. Briedžio straipsnyje teigiama, jog Šeduvos įkūrimo data yra 1654 m., kai miesteliui buvo suteiktos magdeburgo teisės. „Tai reiškia, kad dabar (1998 m.) Šeduvai 344 metai” (p. 53). Paprastai vietovės įkūrimas yra tapatinamas su pirmuoju jos paminėjimu rašytiniuose šaltiniuose, todėl šiuo atveju galima kalbėti tik apie Šeduvos, kaip savivaldaus miesto, pradžią. Taip pat perspausdinami ir kiti neseniai periodinėje spaudoje („Kauno dienoje” (1996), „Aukštinėje varpoje” (1992, 1995 - 1996), „Žiemgaloje” (1996) ir kt.) publikuoti straipsniai ar jų fragmentai. Knygoje yra ir nežinia iš kur paimtų tekstų (pvz., Šeduvos dekanas M. Karoso 1945 m. pranešimas, p. 70–75 ir kt.).

Ne vienoje vietoje pabrėžiama, jog ši knyga – tai kraštotyrinio pobūdžio leidinys, skirtas plačiajam skaitytojų ratui (p. 164). Bet vargu ar skaitytojams bus suprantami tokie žodžiai kaip *hydrocephalia*, *vegetodytania*, *prolepsus mitralis*, *myopia* ir kt. (p. 114). Po straipsniais dažniausiai pateikiamos autorių biogramos, tačiau, manytume, jog nėra reikalo jas kartoti du tris kartus. Iš kai kurių fotografijų, neaišku, kokie ir kur esantys paminklai vaizduojami (p. 97). Pasitaiko netikslumų literatūros ir šaltinių nuorodose – sumaišomi tomai, leidimo metai, puslapiai, nenurodoma, iš kokio archyvo imti archyviniai duomenys ir pan. Tai gali būti ir korektūros klaidos, kurių išvengti pavyksta tik nedaugeliui leidinių.

Išvardyti netikslumai rodo, jog leidžiant tokius leidinius bei renkant jiems medžiagą, vis dėlto reikėtų konsultuotis su archeologais, etnologais, istorikais, kalbininkais, t.y. tyrinėtojais profesionalais. Tačiau saivai suprantama, jog išleistas naujos monografijos – sveikintinas dalykas. Tai didžiulis indėlis į šio krašto praeities tyrinėjimus, tradicijų puoselėjimą bei pilietiškumo ugdymą. Šios knygos turi ne tik sudominti, bet ir paskatinti „(...) kraštotyrininkus, kaimų ir miestelių šviesuolius rinkti duomenis apie savo apylinkių kaimus, žmones, jų likimus, tradicijas, siekius (V. Šernas)” (p. 630). Netrukus pasirodysiančios „Žiemgalos” draugijos parengtos monografijos apie Linkuvą, Lygumų apylinkes papildys knygų apie Lietuvos Žiemgalos vietoves lentyną. Reikia tikėtis, jog bus pasinaudota tokių knygų leidybos patirtimi ir išvengta klaidų.

¹ *Užaugau Pasvaly*, V., 1997 (antrasis leidimas 1998). Sudarytojai: A. Apynis, B. Grigelionis, G. Jusaitė, J. Pribušauskaitė.

² *Žagarė*, V., 1998. Red. komisija: V. Mačiekus (leid. grupės vadovas), G. Andriejauskienė, P. Kriščiūnas, A. Šenavičius, R. Vaitkienė (red. komisijos pirmininkė) ir kt.

³ *Daugyvenės kraštas*, K., 1998. Red. kolegija: V. Šernas (ats. redaktorius, sudarytojas), D. Adamonienė, M. Vaitiekūnienė.

⁴ *Milius V.*, Uliūnų monografija // *Mūsų praeitis*. 1994. Nr. 4. P. 182.

⁵ Atkreiptas dėmesys, kad Žagarės vardas pirmą kartą minimas ne 1198 m., bet 1254 m., žr.: *Baranauskas T.* Apie tariamą Žagarės jubiliejų // *Voruta*. 1998 rugsėjo 26. Nr. 35 (365).

⁶ *Šimkus A.* Kraštotyros veikla Pakruojo rajone // *Šiaulių krašto kalendorius 1998*. Šiauliai, 1998. P. 89.

⁷ *Kulikauskas P.* Raginėnų (Šeduvos r.) archeologinių paminklų tyrinėjimai ir „Raginėnų kultūros” klausimas // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. Serija A. 1958. T. 1(4). P. 87.

⁸ *Спицын А.* Литовские древности // *Tauta ir žodis*. 1925. T. 3. P. 138. Sekdamas A. Spicynu, Raginėnų kultūrą žiemgaliams priskyrė ir P. Tarasenko, žr.: *Tarasenko P.* Lietuvos archeologijos medžiaga. K., 1928. P. 70.

⁹ *Vėlius N.* Senovės baltų pasaulėžiūra. V., 1983. P. 204; *Zinkevičius Z.* Lietuvių kalbos istorija. V., 1984. T. 1. P. 350.

